

Надія ОРЛОВА

821.161.2Шевченко+640.412

**«ОСТАНОВИЛСЯ Я
БЫЛО В
ГОСТИНИЦЕ...»**

Автор статті робить спробу вперше на основі літературних та історичних джерел проаналізувати матеріали про заклади гостинності: готелі, трактири, ресторани, поштові станції, заїжджі двори в Росії та Україні середини XIX ст., де зупинявся, або які згадував у творах Тарас Шевченко. У дослідженні піддано ґрунтовному аналізу літературні твори Шевченка та його сучасників.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Київ, Петербург, заклади гостинності, літературні твори Шевченка, спогади сучасників Шевченка.

Спосіб життя Тараса Шевченка та його діяльність вимагали частої зміни місця проживання. Окрім приватних квартир, він часто зупинявся у друзів, у готелях, трактирах, заїжджих дворах, шинках, корчмах, мебльованих кімнатах, ресторанах. Перебування поета в цих закладах знайшло відгук у його творах, листуванні та спогадах сучасників.

17 років життя поет провів у Санкт-Петербурзі. Окрім орендованих приватних квартир, а також кімнат в Академії мистецтв називає у творах ресторани, трактири, кондитерські та кафе, які не є його помешканнями, але в яких проводить час із друзями.

Відомо, що місця гостинності, які набули активного розвитку на початку XIX ст., відігравали значну роль у житті міста й міщан,

міцно ввійшли у літературно-театральне й богемне життя Санкт-Петербурга. Шевченко у повісті «Художник» писав: «Вот как я нынче живу! По маскарадам шляюся, в трактире ужинаю, деньги как попало трачу» [21, с. 161]. Дуже часто готелі нижчого класу (за нинішньою класифікацією) у XIX ст. називали трактирами. Шевченко також вживав визначення «трактири», на позначення закладів, де зупиняються його герої. Частим гостем Шевченко був у їдальні Кароліни Карлівни Юргенс [21, с. 124, 139, 155, 179], що містилася на 6-й лінії Васильєвського острова. Проводив час у трактирі «Берлін», де збиралися художники. Микола Пименов жартівливо назвав його «Копернаум». «...Мы отправились в “Копернаум” чай пить. “Копернаум” – сиречь трактир “Берлин” на углу Шестой линии и Академического проулка. Так окрестил его, кажется, Пименов во время своего удалого студенчества», – зазначав Шевченко [21, с. 125]. Під час навчання в Петербурзі поет користувався послугами ресторану Олександра: «...у Александра едим макароны и стофатто с лакрима-кристи» [21, с. 130]. У цей період обіди в ресторані Олександра проводили «в итальянском вкусе». Це було наголошено в тодішньому путівнику рестораціями міста: «Здесь немцев не бывает, а более итальянцы и французы. Впрочем, посетителей немного. Он принимает только хорошо знакомых ему людей. Изготовляя более обеды для отпуска на дом» [16, с. 10–11]. Ресторан було розташовувано на Мойці, біля колишнього Поліцейського мосту, в будинку Бахерахта. Тут готували італійські страви, ступато-штуфат, яловичину на пару у закритій посудині; макрима-кристи – «Христова сльоза» – італійське вино. Бував Тарас Шевченко в ресторанах Сан-Жоржа, Дюме (престижний ресторан на розі Морської і Гороховської вулиць, заснований 1820 року, характеризувався насамперед відмінною кухнею з французьким меню). Сучасник високо оцінював кухню цього ресторану: «По качеству обед этот самый лучший из всех обедов в петербургских ресторациях. Дюме имеет исключительную привилегию – наполнять желудки петербургских львов и денди» [16, с. 10–11]. Автор повісті «Художник» пише про відвідування трактиру Стеварта [21, с. 175], кафе Делі, на 7-й лінії та Великого проспекту Васильєвського острова [21, с. 133], також називає готель Клея з рестораном, що був на Михайлівській площі Петербурга (нині – площа Мистецтв) [21, с. 158, 161]. Після заслання відвідав у цьому готелі Г. Галагана. Знаходимо відповідний запис у щоденнику: «На перепутье зашел в гостиницу Клея и нашел там только что приехавшего из Москвы Григория Галагана» [22, с. 167]. Щоденникові записи засвідчують, що після заслання поет у Петербурзі відвідував готель «Париж»: «вошел ко мне мой старый, незабывый, но из виду потерянный знакомый и ширый земляк Л. Н. Дзюбин [правильно: И. Л. – Н. О.]. Вспомнили старину и отправились в отель “Париж” пообедать» [22, с. 168–169], обідав у ресторані «Лондон» (готель і трактир «Лондон» містилися на Середньому проспекті Васильєвського острова) (5 травня 1858). «От Градовича зашел я уже без Сошальского в Палкин трактир, пообедал и отправился домой», – вкотре нотує Шевченко в щоденнику 2 квітня 1858 [22, с. 169]. Із Сошальським та Семеном Гулаком-Артемовським часто відвідував ресторан Бореля. Цей ресторан належав до нового покоління закладів гостинності Петербурга, тут «можно было встретить весь именитый, родовитый и денежный Петербург; тогда пиры и оргии чередовались ежед-

невно» [8, с. 31]. У середині XIX ст. ресторан Бореля був одним із найдорожчих ресторанів Петербурга і мав офіційну назву «Роше-де-Канкаль», розташовувався біля Миколаївського мосту. Пізніше переїхав на респектабельну Морську вулицю.

Знав та, ймовірно, бував Шевченко у трактирі на Крестовському острові, одному з найбільших островів Петербурга – у гирлі Неви між річками Великою і Малою Невками. Герой повісті «Музыкант» Тарас Федорович «пошел <...> однажды на Крестовский остров в немецкий трактир, поговорил с хозяином», всю зиму з квартетом давали там концерти, отримували замовлення на проведення вечірок та весіль [20, с. 218].

10 березня 1858 року, повертаючись із заслання через Москву, Тарас Шевченко зупинився в білокам'яній у готелі: «В 11 часов вечера приехал в Москву. Взял № за рубль серебра в сутки в каком-то великолепном отеле. И едва мог добиться чаю, потому что было уже поздно. О Москва! О караван-сарай! Под громкою фирмою – отель. Да еще и со швейцаром» [22, с. 160]. Досі не вдалося з'ясувати, в якому ж із московських готелів зупинився Шевченко. Дослідник, москвознавець В. Мельниченко називає більш як п'ятнадцять готелів того часу в центрі Москви. Більшість їх була на Тверській вулиці, в Охотному ряду і на Кузнецькому мосту. Серед кращих – на Тверській вулиці: готелі Варгіна, Шевалдишева і «Дрезден»; «Лондон» – в Охотному ряду; «Франція» – на Петрівці; Шевальє у власному будинку на Газетному провулку (недалеко від помешкання О. Бодянського). Дослідник зауважує, що цей готель міг бачити Шевченко. Тоді в ньому збиралися московські балетомани. В. Мельниченко все ж робить припущення, що «можливо, Тарас Шевченко зупинився в недорогому готелі московського купця Печкіна «с №№ для приезжающих и общим столом, в доме г-жи Козьминой, на Тверской ул.», що недалеко від Неглинної [14, с. 182–183], і висуває версію, що найвірогідніше, «Шевченко зупинився у цьому районі, ближче до будинку, де жив Щепкін, тому наступного дня він швидко знайшов його» [14, с. 182–183].

Як для названих московських готелів, то Шевченко взяв недорогий номер – 1 рубль сріблом; переважно ціни становили від 1,5 до 5 рублів на добу [14, с. 182–183]. Зі щоденникового запису відомо, що готель поетові не сподобався: «В 7 часов утра оставил я караван-сарай со швейцаром и пустился отыскивать своего друга М. С. Щепкина. Нашел его у старого Пимена в доме Щепотьевой и у него поселился...» [22, с. 160].

Три подорожі Тараса Шевченка в Україну, проживання його у Києві, також пов'язані з перебуванням поета в закладах гостинності.

У повісті «Капитанша» автор писав, що після закінчення петербурзької Академії мистецтв повертався в Україну. Перебування на поштових станціях і в заїжджих дворах із невибагливою їжею наштовхнули його на думку зупинитись у готелі в м. Орлі. «Остановился я было в гостинице, тут же около почтовой станции, да на другой день как пересчитал свою казну, так только ахнул! У меня всего-навсего было наличных трехрублевая депозитка да мелочи два четвертака, а из Москвы я взял с собою ровно сто рублей серебром; с такою суммою как не доехать из Москвы до Киева?» [20, с. 290–291]. Фінансове становище змусило розповідача продовжити подорож у бюджетному варіанті.

Поштова станція в Есмані (перша стація Чернігівської губернії після Орловської губернії) викликала у Шевченка замилювання: «Проехавши версты две или три [за] Эсмань. Я увидел вправо, недалеко от дороги, уже не серый бревенчатый, с крепкими воротами постоянный двор, а белую, под соломенной крышею, между вербами, корчму. Вид этой первой корчмы мне напомнил еще в детстве слышанную мною песню, которая начиналась так:

*Ой у поли верба,
Пид вербою корчма.*

Засветла можно было бы еще доехать в Глухов, но мне так понравилась эта корчма, что я просил Ермолая остановиться в ней и переночевать, на что он охотно согласился <...> Корчма была тщательно выбелена, а около окон обведено было желто-красноватой глиной; примыкающий к корчме сарай, или так называемая стодола, также аккуратно вымазана желтой глиной; вообще вид корчмы показывал, что через несколько дней будет у людей великий праздник» [20, с. 294–295]. Інакше враження вона справила на сучасника Шевченка: «Вона не відрізнялася нічим від інших станцій: та ж шнурована книга, що лежала на вкритим пилюкою столі, і годинник з ледь цокаючим маятником у першій кімнаті, і ті ж стільці й дивани в інших дворах» [4, с. 40]. Збереглася до наших днів.

На поштовій станції Батурині зупинявся Тарас Шевченко декілька разів: у лютому 1844 р., у квітні 1845 р., у серпні 1859 р., також у корчмі біля Батуринської фортеці. У переліку поштових станцій, що були місцем ночівлі чи перебування поета, згадаємо станцію у Борзні, яку утримував приятель Шевченка Віктор Миколайович Забіла, станції у Броварах, Василькові, Полтаві, корчми у Полтаві, Білій Церкві, на хуторі Абази, на Ромодановському шляху та в інших місцях України.

20 лютого 1846 року в день відкриття Всеїднівського ярмарку Шевченко та О. Афанасьєв-Чужбинський приїхали до Ніжина і зупинилися в двоповерховому мурованому, на той час найпопулярнішому готелі міста під назвою «Не минай». Афанасьєв-Чужбинський згадував про нього: «Не минай». Значить, не проїжджай. Або не проходи мимо! Хитра назва! Втім. Треба й те сказати. Що для повітового міста і цей готель гарний: номери пристойні. Хоча меблі не зовсім зручні, а страви досить смачні» (цит. за: [4, с. 195–196]). Тут же вікнами на міську площу містилася однойменна кондитерська. Зосим Сокира, герой повісті «Близнецы», відвідав її: «И он для такой радости зашел в так называемую кондитерскую Неминая и порядком кутнул перед выездом...» [21, с. 67].

Із Ніжина Шевченко з Афанасьєвим-Чужбинським поспішав до Чернігова, щоб отримати завдання Археографічної комісії. Приятелі прибули до міста 24 лютого 1846 року і зупинилися в готелі «Цареград». «Не в Оттоманской столице, а в единственном трактире в городе Чернигове», – згадував Шевченко [22, с. 37]. Невелика одноповерхова дерев'яна будівля трактиру, зведена на початку XIX ст., розташовувалась у центрі міста на розі вулиць Шосейної та Воздвиженської, недалеко від Будинку благородного зібрання. Це був найкращий готель у місті. Тут можна було одержати цілком пристойний номер і непоганий стіл зі звичайними стравами – супом та котлетами з горошком з незмінним самоваром. У цьому готелі приятелі мешкали майже весь Великий Великодній

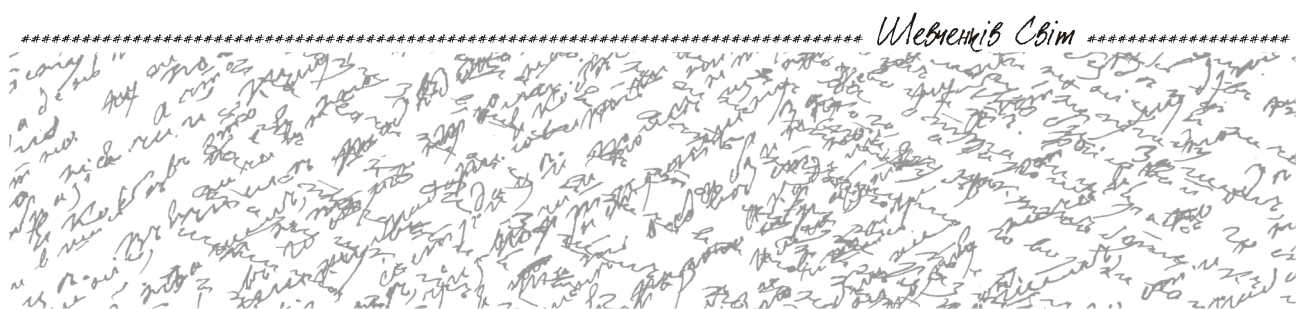
піст. Самовар, що шипів у них щодня, бо надихав Афанасьєва-Чужбинського на поетичні рядки, приніс додаткові фінансові витрати. Шевченко був цим прикро вражений, а на досаду дізнався, що у Афанасьєва-Чужбинського немає грошей. Розплачуватися довелося самому. Ці 23 рублі сріблом, незважаючи на дружнє чесне слово приятеля, Шевченко від товариша так і не отримав: «В моем положении естественно, что я постоянно нуждался в копейке. И я писал ему в Киев два раза о помянутых 23 руб., но он даже стихами не ответил», – іронізував поет на засланні [22, с. 38].

Найтривалішим виявилось перебування поета у місцях гостинності Києва. У першій третині XIX ст. у місті вже існували перші готелі. За даними дослідників, у 1824 р. було 10 трактирів, 2 ресторації, 1 харчевня, 1 кав'ярня і лише 2 готелі – на Печерську («Зелений готель») і на Подолі («Комерційний готель») [13, с. 211].

Ще за часів Київської Русі Київ був великим духовним і культурним містом – центром православного паломництва. У великих монастирях: Києво-Печерській лаврі, Софії Київській, Флорівському, Михайлівському Золотоверхому та ін. виникали «странноприимниці», тобто заклади для проживання. Частина прочан мешкала й харчувалася майже безкоштовно, за це вони працювали в монастирі. Для заможніших виділялися платні номери з обслугою з монастирських послушників. По суті, це були перші готелі. На початку XIX ст. до міста щороку приїздило 80 тис. осіб, з них понад 50 тис. прочан.

До сьогодні збереглися всі «странноприимниці» й готельні будівлі Михайлівського Золотоверхого монастиря, споруджені в декілька етапів упродовж 1850–1900-х років. Шевченко бачив готельний комплекс Михайлівського Золотоверхого монастиря, здійснюючи прогулянки Старим містом. «Долго бродили мы за Михайловской оградой, откуда, известно, открывается великолепный вид на Заднепровье», – згадував київський педагог, приятель поета Михайло Чалий [2, с. 148]. Нині в найбільшому готельному комплексі Михайлівського Золотоверхого монастиря на вулиці Трьохсвятительській, 4 розміщено Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, всі – НАН України.

Найбільше «странноприимниця» було у власності Києво-Печерської лаври. Її готельний комплекс налічував 14 корпусів, куди входили житлові приміщення, кухня, їдальня, безкоштовна лікарня та контора, де прочани могли отримати довідки. Окрім цього, в давні часи їй належали додаткові садиби на міських вулицях. Одна з них була відома як «Судовое подворье» Лаври і містилася на вулиці Московській (нині житловий будинок на вул. Московській, 30). У 1803 – 1805 роках головний київський архітектор Андрій Меленський побудував там двоповерхову будівлю з нижнім кам'яним і верхнім дерев'яним поверхами. Впродовж кількох десятиліть у будівлі розміщувалися трактир і невеличкий готель. У зв'язку з тим, що на Печерську розташовувалися головні адміністративні установи, готель став досить популярним серед заможних відвідувачів міста. Колір даху, кахельних печей усередині будинку був зелений. Можливо, цим і зумовлена назва закладу: «Зелений трактир із нумерами» чи «Зелений готель». Згодом цей готель мав один з 4-поверховий і три 2-поверхові корпуси, розташовані за

огорожею монастиря, в Гостинно-Лаврському провулку, що веде до печер на місці «странноприимниці» для бідних, що їх заснував ще преподобним Феодосій. У цьому готелі в 1850 року вже було 200 окремих номерів і близько 20 загальних кімнат, не враховуючи наметів для простих прочан і кількох маленьких будиночків. Помешканнями готелю можна було користуватися безкоштовно впродовж двох тижнів, послуги за харчування були платними. Наприклад, порція страви коштувала 20–25 коп. В одному з корпусів готелю була лікарня для прочан із жіночим і чоловічим відділеннями по 40 ліжок у кожному. Готель приймав до 85 тис. відвідувачів за рік, найбільшої популярності він набув у 1850-ті роки. Утримували його на кошти меценатів графині Орлової та Турчанінової. На жаль, будівля готелю не вціліла до нашого часу, її розібрали наприкінці XIX ст.

Можливо, саме в цьому готелі оселився Тарас Шевченко 1843 року. Тут звичай зупинялися приїжджі з Лівобережжя. Персонаж повісті «Близнецы» зупинився в «Зеленому готелі». Його знайомі прочанки «вышли из крепости, и я за ними. Они пошли по направлению к “Зеленому трактиру”, и я за ними. Они вошли в ворота трактира, и я тут только опомнился и спросил у самого себя, что я делаю?..» [21, с. 110]. Він зайшов у трактир, прочитав оголошення, побував у загальній їдальні. Художник чекає на друкарському ґанку з краєвидом царського саду «моих незнакомок, как будто они мне велели самому принести рисунок не в “Зеленый трактир”, а на типографское крыльцо...» [21, с. 110]). А потім зайшов «к здесь же, на Московской улице, квартировавшему моему знакомому, художнику Шевченко, недавно приехавшему из Петербурга» [21, с. 110]. В цьому готелі зупинявся 1844 року приятель Шевченка український поет Євген Гребінка.

Міг оселитися поет у готелі «На водах» біля Маріїнського палацу, про який згадував у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». Один із персонажів повісті Шевченка «Музыкант» Ліза «взяла своего дряхлого мужа и отправилась в Киев, якобы пользоваться тамошними минеральными водами» [20, с. 232]. І. Фундуклей називає готель «при заведении минеральных вод, в дворцовом саду» одим із найкращих у першій половині XIX ст. [19, с. 375]. Про ймовірність перебування поета в готелі при Товаристві з виготовлення штучних мінеральних вод пише шевченкознавець П. Жур [4, с. 49].

Царський палац, що становив копію підмосковного палацу, спорудили І. Мічурін та П. Нейолов за проектом Б. Ф. Растреллі 1750 року: перший поверх його був кам'яний, другий – дерев'яний. У 1819 році другий поверх палацу знищила пожежа. Приміщення було передано від 1834 року і до кінця 1860-х років в оренду Товариству штучних мінеральних вод. У головному корпусі було обладнано 10 кімнат для прийняття ванн, приміщення для виробництва і продажу штучних мінеральних вод. У флігелі, який добре зберігся, облаштовано готель для приїжджих, що невдовзі став одним із престижних і дорогих готелів Києва першої половини XIX ст. Будівля виявилася дуже зручною для постояльців. Про це писав Фундуклей: «Главные помещения выходят окнами и дверями в Дворцовый сад и это удобство немало возвышает плату за номера, до 2 р. сереб. в день за комнату» [19, с. 374]. Автор «Статистического описания Киевской губернии» відносить заклад штучних мінеральних вод до прибуткової організації, в якій річний грошовий обіг за 1846 рік становив 5257 рублів сріблом [19, с. 374–375].

Афанасьєв-Чужбинський так охарактеризував київські готелі: «Виїхавши з цитаделі по еспланаді, проїжджайте по Микільській вулиці, на якій стоїть Воєнний собор, у дворі його розміщені військові арештанські роти ... Поминувши червону вежу біля яру, виїжджаєте на плац, обсаджений тополями. Біля царського саду побачите будинок мінеральних вод, і в цьому ж дворі знаходиться найкращий готель для приїжджих. Якщо ви до нього не потрапите, то я вам не заздрю: візники привезуть вас або в «Зелений готель», або в «Лондон», або ще в два готелі на Хрещатику, і тоді доля ваша варта співчуття. Ще в «Лондоні» помітно, що хазяйка дбає про поліпшення: є гарні номери; прислуга пристойно одягнена і чемна, непоганий стіл, але все це надто дорого. А в інших готелях ви платите майже стільки ж, але рідко живете у пристойному номері й залежатиме від брутальної, неохайної прислуги» (Цит. за: [5, с. 56–57]). Афанасьєв-Чужбинський відніс до найкращих закладів гостинності міста готель «Лондон». Також одним із найкращих визнав його І. Фундуклей [19, с. 375]. «Лондон» містився на Соборній площі (нині площа Слави), відразу за стінами Військового Миколаївського собору. Автор путівника Києвом К. Широцький зазначав, що у 1830–1840-ві роки, «старанием администрации Печерск сделался было центром торговым и административным в ущерб Подолу и Старому городу. Торговля сосредоточена была главным образом между Николаевским собором и Лаврой. <...> Здесь же помещалась лучшая в Киеве гостиница “Лондон” (потом “Английская”)» [24, с. 270].

Готель «Англійський» у середині ХІХ ст. розташовувався на розі вулиць Лютеранської і Хрещатика. Тарас Шевченко не згадував цього закладу, хоча, безперечно, знав про нього і бачив, адже тимчасово жив поблизу. М. Закревський писав, що при готелі «в саду летом гулянье, музыка и фейерверки, наем номера в сутки от 1 до 5 и более рублей. Обед по карте, за порции от 25 до 40 коп.» [6, с. 146–147]. К. Широцький зазначає, що пізніше на цьому місці був будинок Попова [24, с. 332].

Один із київських готелів «Росія», заснований 1830 року, розташовувався з лівого боку Хрещатика на розі вул. Інститутської, поблизу Інституту шляхетних дівчат. Матеріалів про те, що тут зупинявся поет, немає, не згадував його Шевченко також у літературних творах, але, безперечно, бачив заклад. В Інституті шляхетних дівчат працювали Шевченкові знайомі Олексій Сенчило-Стефановський, Павло Шлейфер, Микола Іванишев, Микола Костомаров, Федір Беляєв та інші. Будинок чиновника Івана Житницького, місце тимчасового помешкання Шевченка 1846 року, був за 300 метрів від готелю «Росія». З цим готелем пов'язана курйозна історія, що трапилася з приятелем поета афроамериканським актором-трагіком з Великої Британії Айрою Олдріджем: улітку 1866 р., коли той гастролював у Києві і зупинився в готелі «Росія», його там обікрали.

П. Жур висловив припущення, що приїхавши до Києва 1843 року, Шевченко міг зупинитись у трактирі з готелем [3, с. 54], тобто в «Комерційному готелі» на розі Ільїнської та Набережно-Хрещатицької вулиць, поблизу нинішньої Поштової площі. Перебування поета в «Комерційному готелі» під час контрактного ярмарку в січні 1844 року викликає великі сумніви. Неможливо було найняти готельний номер під час контрактів. Місця бронювали й розкуповували заздале-

***** Шевченків Світ *****

гідь. Тим більше, що поет прибув на ярмарок у самому його розпалі – 29 січня 1844 р. Цей готель належить до найстаріших у місті, з'явився як портовий і набув розвитку, коли із Дубна 1797 року «контракти перевели» до Києва. Тут зупинялися переважно купці, які приїздили на Контрактів ярмарки. Постояльцеві пропонували повний пансіон: кімнату, харчування і стайню, а за окрему плату – екіпажі для виїзду. Хоча готель мав клієнтів загалом лише взимку під час Контрактового ярмарку, це ніяк не позначалося на фінансовому стані: прибуток за ярмарковий сезон цілком давав змогу протриматися до наступного року. Після прокладення до Києва залізниці комерція перемістилася в центри, віддалені від дніпровської набережної. Занепав і «Комерційний готель», перетворився поступово на «Комерційні номери», які надавали прихисток малозабезпеченим. О. Купрін назвав «Комерційні номери» непривабливим місцем у Києві й оселився тут, аби познайомитися з життям київського дна [13, с. 210–211].

М. Закревський називає ще один готель на Подолі – «Московський» (Братська, 7), що містився у будинку «купця Воронова, против Духовной Академии» [6, с. 147]. «За наем комнаты в этих гостиницах в сутки требуют от 50 коп. до 1 р. 50 коп.», – зазначав він [6, с. 147]. Звісно, Шевченко часто бував біля Братського монастиря на Подолі, згадував його у творах. Цілком можливо, знав про цей готель. У готелі «Московському» на Подолі зупинялася родина його приятеля О. Марковича.

У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» Шевченко змалював будинок, у якому мешкав у Києві якийсь час: «Квартира у меня была в Киеве как раз напротив института, не на Крещатике, а на горе. Я предложил ее Софье Самойловне» [21, с. 319]. Це була дерев'яна одноповерхова будівля з мезоніном і триколонним портиком на вул. Інститутській, № 14, її побудував на початку 1840-х років архітектор О. Беретті. Імовірно, за якийсь час будинок було зруйновано, оскільки згодом на його місці споруджено іншу будівлю: «...Улица 25-го Октября (современная Институтская) № 14. Небольшой деревянный домик в три этажа, окрашенный желтой охрой. Рядом с этим домом (выше по горе) (очевидно, имеется в виду № 16) построил себе, что-то вроде коттеджа, известный киевский архитектор Александр Викентиевич Беретти (1816–95). Продав его, он поселился позднее в соседнем деревянном строении. На месте первого (коттедж) вырос теперь здоровенный «небоскреб» (дом Гинзбурга), второе (деревянное строение, № 14) сохранилось, и еле держится. В середине есть зал с интересными пилястрами» [9, с. 41].

У згаданій повісті Шевченко розповідає, що в будиночку «на горі» він мешкав недовго. Дуже скоро «поселився на время в трактире, не на водах, а на Крещатике, в доме архитектора Беретти» [21, с. 319]. П. Жур дає опис тодішнього готелю. Двоповерховий трактир з номерами архітектора О. Беретті на розі Хрещатика та Бессарабської площі був невеликий. У нижньому його поверсі було сім кімнат, а на другому – три, під будинком – льох. У дворі – господарські приміщення [5, с. 75]. Поряд із готелем, на південній частині Бессарабської площі, містився кінний поштовий двір та кінно-поштова станція. Про це Шевченкове помешкання нагадував йому в листі від 12 лютого 1848 року М. Лазаревський: «...дальш Києва не їздив, – балакали про тебе і тамечки, та я всього й зостався там півдня,

тільки і не бачив нікого з твоїх щирих, oprіч Глушановського. Тільки що ввійшов він у мою хату, як зараз і крикнув: «У самісінкій сій хаті жив бідний Тарас», – се в трактирі коло станції» [12, с. 54]. Трактир архітектора О. Беретті 1846 року орендував «зарахований до купецтва» Григорій Чистяков [5, с. 76]. У цьому трактирі в 1845 році зупинявся на кілька днів Микола Костомаров і дав йому негативну оцінку: «По дороге между Полтавой и Киевом я простудил себе горло и получил нарыв; в таком состоянии прибыл в Киев на первый день Рождества. Квартира моя оказалась нетопленою: товарища моего Маркевича [Марковича. – Н. О.] не было в городе и принужден был приютиться в какой-то грязной гостинице, находившейся на Крещатике на углу Бессарабской площади» [10, с. 473]. Про те, що саме тут зупинявся Шевченко, знаходимо підтвердження в іншому місці автобіографії Костомарова: «Вместе с матушкой я поселился на Крещатике в доме Сухоставской. Через несколько домов, на противоположной стороне, в той самой гостинице, куда я прибыл на праздник Рождества по возвращению с продажи моего имени, квартировал Тарас Шевченко, приехавший тогда из Петербурга в Малороссию с намерением приютиться здесь и найти себе должность» [10, с. 475]. О. Мокроусова у статті «Київські домоволодіння архітектора Олександра Беретті (1816 1895)» [15, с. 156–158] заперечує версію шевченкознавців, що трактир на розі Хрещатика і Бульварного шосе (нині бульвар Тараса Шевченка) належав Беретті. Водночас, висуває гіпотезу, коментуючи вже цитовані рядки повісті («в трактире, не на водах, а на Крещатике, в доме архитектора Беретти» [21, с. 319]), що Шевченко мав на увазі трактир на розі вулиць Хрещатика та Інститутської, де у 1860-ті роки містився готель «Гастроном».

У середині ХІХ ст. центр міста перемістився на Хрещатик. У Києві на Хрещатику і прилеглих до нього вулицях з'явилися готелі, що за рівнем обслуговування нічим не поступалися європейським. У готелях пропонували як одномісні фешенебельні апартаменти, так і номери для родин. Звісно, і вартість таких послуг була відповідною. Саме на початку вулиці (Хрещатик, 2), на Царській площі (нині Європейська), 1857 року О. Беретті, замість розібраної застарілої будівлі дерев'яного міського театру побудував готель «Європейський». Засновником, власником та утримувачем (у перші роки) був поміщик А. Гудим-Левкович, який став першопрохідцем у системі «п'ятизіркових» київських готелів. Тут пропонували чудові номери. Вартість становила від 1 до 15 рублів за добу. «Можно иметь хорошую комнату в 2 руб. 20 коп. Обед в номер, из 5 блюд – 1 руб., в ресторации – 75 коп., из 3 блюд в номер 75 коп., в ресторации – 50 коп. Кушанья порциями от 25 до 50 коп. За прибавочную кровать в номер приплачивается – 30 коп., за постель – 40 коп. Экипажи для езды по городу», – інформував путівник по Києву [26, с. 20].

Приваблював клієнтів першокласний ресторан із високопрофесійною кухнею, розрахований як на мешканців готелю, так і на міську публіку. Для цього в ресторані формували прийом замовлень на обіди, сніданки та вечери, а також здійснювали замовлення страв «додому». До того ж, тут можна було винайняти приміщення для великих, розкішних обідів, бенкетів і весіль. Ресторан вирізнявся вишуканим інтер'єром, зручними меблями, дорогим посудом, зокрема столовим сріблом і кришталевими келихами, уважною прислугою, найбагатшим ви-

***** Шевченків Свім *****

бором страв і напоїв. Увечері грав струнний оркестр, виконували популярні пісні й романси. В цьому ресторані бував Шевченко. «В этот же самый день вечером, возвращаясь с купанья, я видел Тараса через окно в ресторане Европейской гостиницы, в общей столовой, уписывающим ростбиф: как видно, платаный судак возбудил в нем сильный аппетит», – згадував Михайло Чалий [2, с. 147]. Клієнтами готелю були переважно цукрові магнати, комерсанти, володарі маєтків, а також чиновники, які прибули до міста у відрядження. В цьому готелі також зупинявся і відвідував його ресторан Костомаров.

Дослідник Т. Ширяєв визначає, що найбільшого розквіту готель зазнав під керівництвом француза Жермена Бретона. Новий власник, на чий орендне володіння «Європейський» перейшов на 9 років (від 1866 р.), мав досвід у готельному бізнесі. «На той час вже утримував київські готелі “Гастроном”, з рестораном при ньому, та “Англійський”, другий за “впливовістю”, після “Європейського”, готель міста. Можна вважати, що саме Бретон став тією рушійною силою, яка принесла до київського готельного бізнесу цивілізовані західноєвропейські норми» [25, с. 211–212]. На жаль, будівля готелю не збереглася до наших днів, ще досить міцний триповерховий корпус «Європейського» знесли у 1970-ті роки заради будівництва київської філії музею Леніна (нині – «Український дім»).

Історик Г. Сергієнко висловлює припущення, що Шевченко 1843 року міг зупинитися в Рязановому трактирі [18, с. 17]. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» Тарас Шевченко змалював трактир досить поетично: «Ручьи весело зашевелились в горах и побежали к своему пращуру Днепру-Белогруду <...> Старый Белогруд распахнул свою синеполую ризу чуть-чуть не по самые Бровары. Рязанова трактир, как голова утопленника, показывается из воды. А гигант мост, как морское чудовище, растянулся поперек Днепра и показывает изумленному человеку свой темный хребет из блестящей пучины. Прекрасная, величественная картина!» [21, с. 324]. Це був знаменитий трактир середини ХІХ ст. Приятель Шевченка письменник Микола Лесков писав про «грандиозные кутежи», бійки, які відбувалися в трактирі на Венеціанському острові (нині оз. Берізка на території Гідропарку) [11, с. 192].

Варто згадати ще два трактири, розташовані на в'їздах до Києва, – під назвою «Красний трактир». Один із них – на перехресті шляхів із Чернігова і Борисполя біля озера Русаново на лівому берега Дніпра – був своєрідною цікавинкою Микільської слобідки ХІХ ст. (район сучасного Театру драми і комедії). Це один із закладів Микільського монастиря, збудований близько 1799 року за проектом головного архітектора Києва О. Меленського на місці старого дерев'яного трактирного будинку, про який згадував Берлінський [1, с. 52, 172–173]. Про гостинний будинок за Дніпром писав лікар із Німеччини Оттон фон Гун, який мандрував Україною 1805 р.: «Утром появились мы перед Киевом, но поступили бы лучше, если бы остановились и отдохнули в так называемом “Красном доме” в трех верстах от Киева, за Днепром, чтобы удобнее было наслаждаться, любуясь на прекрасное расположение Киева» [17, с. 155].

Ще один «Красний трактир», майже ровесник придніпровського, розташовувався на в'їзді до міста з боку Василькова (на території сучасного Національного комплексу «Експоцентр України») на стародавньому Білоцерківському шля-

ху: Одеса–Київ–Москва–Санкт-Петербург. Тут же містилася поштова станція, стайні, кузня (для виготовлення та прибивання підків). Поштовими трактами із в'їздом і виїздом із Києва у бік Василькова й Борисполя, на яких стояли згадані будинки гостинності, у своїх мандрах користувався Шевченко і не міг оминати їх увагою. Цілком імовірно, що він відвідував «красні трактири».

Особливістю готелів початку та середини XIX ст. була досить висока якість обслуговування. Новоприбулого клієнта обов'язково відвідував власник, дякував йому за вибір саме цього закладу, цікавився зауваженнями чи побажаннями щодо роботи готелю. Персонал ретельно і швидко виконував побажання гостей.

Для готелів типовими були послуги комісіонерів-посильних. Вони виконували дрібні доручення: доправлення листів, посилок, квітів, наймали візника тощо. Комісіонерів утримували окремі контори, розташовані неподалік великих готелів. У Києві працювали дві такі контори на Хрещатику – Мировича і Шпигановича. Вартість послуги комісіонера, незалежно від відстані, становила від 10 до 50 коп. Шевченко користувався їхніми послугами. Шевченко згадав такого комісіонера у першій половині січня 1860 року в листі до П. Симиренка: «Через вашого киевского комиссионера г. Предаткина, послал на ваше имя одну тысячу букваря...» [23, с. 217].

Дуже часто в готелях, трактирах, заїжджих дворах, ресторанах, театрах користувалися послугами факторів (посередник, посильний, помічник). Факторство, зазвичай, було підробітком бідних євреїв. Гроші, які вони отримували за послуги, називали «факторськими» [13, с. 480]. Герой повісті «Капитанша» Туман «с помощью фактора в тот же день нашел кормилицу» [20, с. 311], розповідачеві повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» у трактирі прислуговує фактор [21, с. 10–215].

Таким чином, вивчаючи матеріали про місця перебування Тараса Шевченка не лише у, приватних помешканнях, але й у закладах гостинності – готелях, ресторанах, трактирах, заїжджих дворах, кондитерських – ми уточнюємо матеріали до біографії поета, розширюємо коло його знайомств та інтересів, вивчаємо смаки й уподобання Шевченка.

Список використаної літератури

1. Берлинский М. Ф. Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень сего города / М. Ф. Берлинский. – СПб.: Тип. Департамента нар. Просвещения, 1820. – 204 с.
2. Жизнь и произведения Тараса Шевченка (Свод материалов для его биографии). Составил М. К. Чалый. – К.: Тип. К. Н. Милевского, 1882. – 284 с.
3. Жур П. Літо перше. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / Петро Жур. – К.: Дніпро, 1979. – 280 с.
4. Жур П. Дума про Огонь. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / Петро Жур. – К.: Дніпро, 1985. – 434 с.
5. Жур П. В. Шевченківський Київ / П. В. Жур. – К.: Дніпро, 1991. – 287 с.
6. Закревский Н. Летопись и описание города Киева / Н. Закревский. – Ч. 1. Описание. – М.: Университетская Типография, 1868. – 266 с.
7. Закревский Н. Летопись и описание города Киева. Ч. 2. Описание / сост. Николай Закревский. – М.: Унив. Тип., 1868. – 284 с.

8. Карлотон Кюба // Столица и усадьба. – 1915. – № 31. – С. 31.
9. Київ: провідник / за ред. Ф. Ернста. – К.: ВУАН, 1930. – 800 с.
10. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биограф. очерк В. А. Замлинского; Примеч. И. Л. Бутича. – 2-е изд. / Н. И. Костомаров. – К.: Изд-во при Киевском университете. – 1990. – 736 с.
11. Лесков Н. С. Библиковские «меры» / Н. С. Лесков // Н. С. Лесков. Собрание сочинений: В 11 т. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1957. – Т. 11.
12. Листи до Тараса Шевченка / Упоряд. та автори коментарів В. С. Бородин, В. П. Мовчанюк, М. М. Павлюк, В. Л. Смілянська, Н. П. Чамата. – К.: Наукова думка, 1993. – 383 с.
13. Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины / А. Макаров. – К.: Довіра, 2002. – 560 с.
14. Мельниченко В. Тарас Шевченко в Москві / В. Мельниченко. – К.: Либідь, 2009. – 737 с.
15. Мокроусова О. П. Київські домоволодіння архітектора Олександра Беретті (1816–1895) / О. П. Мокроусова // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Святий Київ наш великий», присвяченої 170-річчю перебування Тараса Шевченка у Києві 10 листопада 2016 року. Збірник / Упорядкування Н. Орлової. – Київ: Друкарський двір Олега Федорова, 2018. – С. 155–177.
16. Пыляев М. И. Старое жите: очерки и рассказы о бывших в отшедшее время обрядах, обычаях и порядках в устройстве домашней и общественной жизни. 2-е изд. / М. И. Пыляев. – СПб.: Тип. Суворина, 1897. – С. 10–11.
17. Рибаків М. О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва / М. О. Рибаків. – К.: Київ, 1997. – 374 с.
18. Сергієнко Г. Я. Шевченко і Київ: Історико-біографічний нарис / Г. Я. Сергієнко. – К.: Дніпро, 1987. – 326 с.
19. Статистическое описание Киевской Губернии. Изданное Тайным Советником, Сенатором Иваном Фундуклеем. – Ч. 1. – СПб.: Типография Министерства внутренних дел, 1852. – 549 с.
20. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Тарас Шевченко. – Київ: Наукова думка, 2001. – Т. 3: Повісті. – 2003. – 592 с.
21. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Тарас Шевченко. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 4: Повісті. – 2003. – 600 с.
22. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Тарас Шевченко. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки – 2003. – 493 с.
23. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. / Тарас Шевченко. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – 2003. – 632 с.
24. Шероцький К. В. Київ: путівник / Репринтне відтворення видання 1917 року / К. В. Шероцький. – Київ: Кобза, 1994. – 380 с.
25. Ширяев Т. Структурні видозміни готелю «Європейський» у другій половині XIX ст. / Тарас Ширяев // Українська Академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. Випуск 17. – К.: НАОМА, 2010. – С. 217–230.
26. Ширяев Т. Перший європейський / Тарас Ширяев // Пам'ятки України. – 2012. – № 7. – С. 14–29.

Summary. Orlova N. “Once I stopped at the hotel...”. The author of the article attempts to analyze materials about hotel facilities for the first time on the basis of existing literary and historical sources: hotels, taverns, eating houses, post stations and inns in Russia and Ukraine in the middle of the 19th century, at which Taras Shevchenko stopped or which he mentioned in his works. The study uses literary works of Shevchenko and his contemporaries.

Key words: Taras Shevchenko, Kyiv, Petersburg, hotel facilities, Shevchenko's literary works, memoirs of Shevchenko's contemporaries.

